

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12490>

Рецензія:

**FEDINEC CSILLA; FONT MÁRTA; SZAKÁL IMRE; VARGA BEÁTA.
UKRAJNA TÖRTÉNETE:
REGIÓK, IDENTITÁS, ÁLLAMISÁG. TÁRSADALOM TUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT. BUDAPEST: GONDOLAT KIADÓ, 2021. 444 p.**

Леся МУШКЕТИК

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України
відділ української та зарубіжної фольклористики
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
e-mail: mushketik@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

У сучасній Угорщині загалом мало відомо про Україну: як про історичні, так і про події сьогодення лише подеколи повідомляють на телебаченні й у пресі. Певна річ, від 24 лютого висвітлюють перебіг російсько-української війни, однак часто доволі тенденційно, з відчутним «присмаком» російської пропаганди. На перешкоді стоїть і мовний бар'єр. Тому позитивною тенденцією останнього десятиріччя є поява видань різної тематики – історичної, лінгвістичної, освітньої, етнологічної та ін., що торкаються взаємин двох сусідніх країн, зокрема українсько-угорських контактів. Студії ці здійснюють як українські, так і угорські дослідники, є чимало спільних робіт, велику вагу приділяють прикордонним територіям, Закарпаттю, де мешкає чимала угорська діаспора чи ірредента¹.

Новою ґрунтовною працею угорських дослідників стала монографія з історії України, назва якої у перекладі звучить як «Історія України: регіони, ідентичність, державність» (Будапешт: Думка, 2021). Книга підготовлена колективом авторів, з яких Чілла Фединець є науковцем Інституту дослідження нацменшин Центру дослідження суспільних наук Угорської АН, їй належить низка праць з історії, політології, мовних та інших питань України, зокрема Закарпаття, історик Імре Сакал репрезентує берегівський Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Беата Варга – Сегедський університет, а Марта Фонт –

¹ Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. Миколи Вегеша, Чілли Фединець (Ужгород: Ліра, 2010). 720 с. (укр. та угор. мовою); Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / [відп. ред. Іван Патер; упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича (Львів, 2020). 348 с.; Барань Єлизавета. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти: монографія (Берегове; Ужгород: ЗУІ ім. Ференца Ракоці II; ТОВ «РІК-У», 2021). 310 с.

Печський університет Угорщини. Б. Варга спільно з відомою славісткою М. Фонт у 2006 р. опублікували угорською мовою книгу «Історія України»² (період від найранішого до Другої світової війни). М. Фонт належить також нещодавно оприятнене видання (у перекладі з угорської українською мовою) про русько-угорські середньовічні контакти³.

Розглядувана нами книга значно відрізняється від попередньої концепцією та наповненням. Вона відкривається *Вступом*, у якому автори представляють своє бачення проблеми дослідження, розставляють основні акценти, зосереджені на напрямках: регіони України, ідентичність, державність (див. підназву роботи), чинять певні зауваги до праці, говорять про труднощі, що постали, тощо. Дослідники констатують, що «Саме вживання поняття “Україна” є однак багатозначним у часі й просторі – географічна територія, політична територія, етнічні землі» (с. 8). Вони вважають, що через історичні регіони можна простежити історію України, значні відмінності у розвої українських земель, що у різні часи перебували у складі кількох держав, указують на державницькі намагання українців упродовж історії, спроби та періоди здобуття незалежності, які хвилеподібно мали певні успіхи чи зазнавали невдач, формування національної ідентичності, початками якої вважають козацтво, що підтверджують словами українського гімну: «І докажем, що ми, браття, козацького роду». А ще вказують на вибір Україною європейського шляху розвитку на відміну від мовно і генетично близьких Росії та Білорусі.

Автори зауважують, що мали певні мовні труднощі у передачі власних назв, топонімів угорською мовою. Свідчать, що вважають за потрібне вживати сучасні найменування, а кириличні назви передавати за транскрипцією, тобто вимовою. Цей процес ускладнюють не так назви історичних поселень, як непослідовність, неусталеність їх передачі в угорському мовно-інформаційному просторі, на відміну від офіційно зафіксованого вживання російських версій. Щодо власних імен, то автори говорять про «пояснення» імен діячів угорською мовою, за взірцем міжнародної практики. До прикладу, ім'я творця українського гімну читаємо як *Pavlo Chubynsky*, а не змадяризовано як *Csubinszki Pál*. Хоча на с. 414 натрапляємо і на варіант *Pavlo Csubinszkij*.

Автори наголошують на необхідності розрізнення монголів і татар, яких часто плутають в історичних джерелах. Аби трохи урозмаїтити «нудну» хронологію, вони пропонують читачеві певні культуральні відомості: скажімо, у вступі описують вишиванку як суто український атрибут вбрання, особливості української вишивки загалом, її поширення в наш час. Далі вміщено «карту історичних регіонів» України.

² Font Márta; Varga Beáta. *Ukrajna története* (Szeged: Bölcsész Konzorcium, 2006). 216 p.

³ Фонт Марта. *Галич у системі русько-угорських відносин XI–XIII ст.* / пер. з угор. Мирослав Волошук (Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2021). 256 с.

Щодо змісту, то до книги увійшло 9 розділів, кожен із відповідними підрозділами: I. Київська Русь і її регіони (882–1240), с. 13–62. II. Золота Орда (1240–1502), с. 63–98. III. Польсько-Литовська доба (1340–1569), с. 99–146. IV. Епоха козаків (1569–1654), с. 147–190. V. Гетьманат (1654–1764), с. 191–244. VI. Галичина (1772–1918), с. 245–280. VII. В Російській імперії (1764–1917), с. 281–326. VIII. Радянська Україна (1922–1991), с. 327–388. IX. Незалежна Україна (1991–2019), с. 389–433. Розділи підготовлено окремими дослідниками а чи у співпраці. Початкові з них належать М. Фонт, далі – Б. Варзі, ближчі до сучасності тексти готували Ч. Фединець та І. Сакал.

Отже, автори обрали регіональний принцип, який слід вважати плідним у даному випадку і який практикується у сучасній європейській науці. Як бачимо, в окремих підрозділах простежено історію Кримського ханства, починаючи з часів Золотої Орди, закарпатського регіону, один з розділів присвячено Галичині у складі інших держав тощо, – це дозволяє краще зрозуміти перипетії української історії, коли центр національних прагнень переміщувався з однієї частини краю до іншої, розвій українства в широкому міжнародному контексті, зв'язки українців з іншими національними спільнотами, деякі локальні дати, роль інших держав в українській історії, а ще питання ідентичності, формування політичної української нації тощо. Детальному, фаховому опису історичних подій, феноменів, персоналій сприяло і залучення до книги численних джерел – не лише українських та угорських, які теж значним числом увійшли до джерельної бази, а й польських, російських, британських, американських, канадських, французьких та ін. авторів, які подають у посторінкових посиланнях і які дозволяють розширити рамки зображуваного, дати різні погляди на проблему. Позитивним є доволі широке охоплення не лише історичного фактажу, а й даних з інших областей знань, що сприяє комплексності, ґрунтовності дослідження. Так, чимало уваги зосереджено на релігійних, конфесійних питаннях, які теж по-своєму розділяли народи України і спричиняли чимало конфліктів. Деякі з них виокремлено у підрозділах, як, до прикладу, I.5. Християнська ментальність і культура. III.3. Від Кревської персональної унії до Люблінської реальної унії (1386–1569). IV.1. Політичне, суспільне і конфесійне значення Люблінської унії. Подано і пояснення, що таке *ортодоксальний, православний* тощо⁴. У розділі VII.3 йдеться про «Суспільство і економіку». В останньому (IX.2) є дані про

⁴ Кращому ознайомленню угорців із цими питаннями сприятиме нещодавно перекладений з української угорською мовою «Києво-Печерський патерик» – A kijevi barlangmonostori paterikon (Budapest : Attraktor könyvkiadó kft., 2021), див. про це: Мушкетик Леся. Новини з теренів угорської україністики. *Слов'янський світ* 21 (1921), 255–263. Згадаймо також, що з давньоруських джерел угорською мовою перекладено «Повість минулих літ» – «Régmúlt idők elbeszélése (ford. Ferincz I.; jegyz. Balogh L., Ferincz I., Font M., Kovács Sz. stb.) (Budapest : Balassi Kiadó, 2015). 400 p.

«Демографічні зв'язки». Суцільний історичний виклад подій уростають окремі текстові вставки (від кількох рядків до майже сторінки) з історії мови, культури, літератури, географії та ін., приміром, це уривки з літописів, творів української літератури, висловлювань діячів, ширше пояснення деяких феноменів, реалій, мало відомих іншомовному читачеві, надто неслов'янської країни, що нам видалося потрібним і доцільним. Вставки, однак, не замінюють коротких коментарів у посторінкових виносках, які теж присутні у книзі. Наведемо приклади згаданих вставок: на с. 34 вміщено відомості про середньовічне віче (*veche* у тексті); на с. 56 – про видатну пам'ятку середньовіччя Софію Київську. На с. 100 заперечують погляд на литовців як на народ, що хрестився останнім. Є й певні відомості про знаних діячів: на с. 152 про митрополита Петра Могилу, на с. 364 про Степана Бандеру. Пояснено й такі українські реалії як козацтво, слово «козак» (с. 188); герб, прапор, гімн України (с. 414); булава (с. 206); назва «хохли» з прикладами (с. 309); поняття гібридної війни у тлумаченні Тімоті Снайдера (с. 430). Є тут і уривки з книжок угорських авторів – Давида Карачоні про українські копаліни (с. 256), спогади Імре Шолта про українців на фронтах Першої світової війни (с. 324). Із філологічних даних є вставка про історію українського правопису (с. 388); відомості про переклади книжок сучасних українських письменників угорською мовою: Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Сергія Жадана (с. 407). На с. 294 вміщено «Заповіт» Тараса Шевченка у перекладі угорською, а на с. 318 відомості про самого автора. У згадці про Шевченка, на нашу думку, варто було додати кілька рядків про його вплив на пробудження національної свідомості українців, про його роль як пророка, месії і символу незламності й боротьби за волю українців, неминущу популярність серед усіх верств народу впродовж віків. У попередні століття «Кобзар» Шевченка стояв поряд із Біблією навіть у багатьох селянських хатах, він і зараз лишається лідером опитувань про найвідоміших українців. До речі, поет має багато спільного з символом свободи і патріотизму угорської нації Шандором Петефі, 200-річчя з дня народження якого святкували на початку 2023 р., – його чи не найбільше з усіх угорських поетів перекладали українською. Сам поет загинув зовсім молодим у боротьбі за незалежність батьківщини у боях з російськими військами під прапором армії генерала Юзефа Бема у час повстання Лайоша Кошута у 1849 році.

Йдеться у книзі й про зв'язки угорців з українцями, зокрема у середньовіччі, в ранньомодерні часи: це династичні шлюби (Андраш і Анастасія), спільні військові виправи, укладання договорів тощо. До прикладу, на с. 143 згадано Лева Даниловича як зятя короля Бели IV (Цікаво, що про це є відомості і в українському фольклорі Закарпаття, де збереглася пам'ять про героїв

угорської історії: короля Матяша, князя Ракоці II, Лайоша Кошута та ін⁵, – про що також варто було б згадати у книзі).

Маємо деякі критичні зауваги до тексту книги. Передусім потрібно сказати, що у деяких випадках подибуємо подання матеріалів, так би мовити, крізь окуляр російської історіографії, що, вочевидь, склалося традиційно, адже русистика упродовж багатьох десятиріч превалювала в угорській славистиці. Вповні розуміючи складність у передачі власних назв (Це стосується і перекладів з угорської українською, і їх усталеного мовного оформлення у сучасній Угорщині, якого притримуються автори і яке не можна поставити їм на карб), вважаю, що офіційна назва міста Кієв у російській транскрипції є недоречною, адже написання Kyiv вже усталалося англійською мовою, увійшло до Вікіпедії тощо, і вочевидь, має переглядатися у правописних джерелах Угорщини. І хоча в цілому автори дотримуються української транскрипції, як було ними заявлено, деякі власні назви ще лишилися зрусифікованими, напр. Dnyerer (Днепр), а не Днуірго; Vladimir (Владімір), а не Володимир Мономах чи Володимир Святославович; Alekszej Razumovszkij (Алексей Разумовский), а не Олексій Розумовський.

На с. 16, де йдеться про Київську Русь (в авторів *Kієвска*), згадано, що мешканці території називали себе «russzkij» (читається як русский), що відображає грецька і латинська писемність (Ruscia, Ruthenia, Rusci, Rutheni). Тут, либонь, точніше вжити означення «руський», прикметникова самоназва росіян «русский» виникла значно пізніше, у ті часи вони ще не мали окремої держави, а в період Русі жителів у множині називали русь (у літописах), а в однині – русин, згодом у художній літературі з'являється найменування русич. На с. 247 йдеться про «Galícia-Lodoméria Királyság vagy “Vörös Oroszország”» (Королівство Галичини-Лодомерії чи “Червону Росію”), – чому не Червона Русь (Rusz)?

Відомими є факти присвоєння росіянами багатьох феноменів та імен і діячів української історії. Так, на с. 124 як російський історик згадується Микола Костомаров (Nyikolaj Kosztomarov – Ніколай Костомаров (1817–1885)). А на томість Костомаров мав українські корені, переважна більшість його праць – з української історії, фольклору та ін. Україні присвячено і його художні твори. А ще він був членом українофільського братства, а його працю «Дві руські народності» (1861) Михайло Драгоманов назвав «азбукою українського націоналізму» і т. п. Суто російським істориком не був і Дмитро Бантиш-Каменський, якому належали серед інших і багатотомні праці з історії України.

На с. 403 у розділі про сучасні нацменшини як субетнос російської спільноти в Україні названо козаків (kozakok), що звучить дивно, адже існуючі в країні

⁵ Мушкетик Л. Г. *Фольклор українсько-угорського порубіжжя* (Київ : Український письменник, 2013). 496 с.

товариства є українськими, а російські *казаки*, що нині часто об'єднуються в мілітарні організації, мешкають на Дону та Кубані й частково є нащадками Запорізького козацтва та козаків-втікачів. Власне, плутанина *козаків з казаками* є властивою для угорських як наукових, так і джерел іншого роду.

Схвалюючи концепцію авторів давати різні погляди на історичні події, ми вповні не розуміємо, чому у вставці вміщено суто суб'єктивні і пейоративні погляди П. Куліша на козаків, що не відповідає дійсності: запроданство за гроші, грабівництво, тримання у страху свого народу, – як це узгоджується з тим, що вони самі переважно вихідці з селянства і т. п.? Тим паче, що Кулішеві належить один із кращих українських історичних романів «Чорна рада», де козаки є цілком позитивними героями, – уривок з нього вміщено на с. 209, що свідчить про суперечливість поглядів Куліша у різні періоди його життя. А ще він відомий і за правописною діяльністю, і як перекладач Біблії, і своїми цінними фольклорними записами та ін., – то ж чому обрано саме цей, не характерний приклад? Принагідно зауважимо, що самі події козаччини, зокрема повстання Хмельницького, подальші події розкрито повно і глибоко, до прикладу – в окремому підрозділі 3.5 подано огляд джерел про рух Хмельницького, погляди на нього в українській та зарубіжній історіографії, оцінку подій і постаті очільника.

На с. 429 сказано таке про кількадечну російсько-грузинську війну: «Grúzia / Georgia megtámadta az orosz békefenntartó erőket, hogy visszafoglalja a két szakadár területet» (Грузія /Джорджія напала на російські миротворчі сили, аби повернути дві сепаративні території), – що є чисто російським наративом і суперечить подіям, як і логіці загалом (Напад маленької країни на у стократ більшу і сильнішу). На с. 374 іде мова про захоплення угорською регулярною армією території Підкарпатської Русі у березні 1939 р., і тут не згадано про запеклі бої між захисниками Карпатської України та угорськими військами, які деякі дослідники вважають початком Другої світової війни. Читач може дещо заплутатися у трактуванні русинів у пізніші періоди, хто ж вони такі, адже на с. 274 вони позиціонуються як окремий народ, а на с. 268 у розділі про Галичину спершу згадуються як русини, а потім як українці. На с. 123 згадано, що «Историю руссов» написав Олександр Кониський, хоча існують й інші версії, надто в сучасних виданнях, про що, зрештою, йдеться в іншому розділі книги (Ці розбіжності, вочевидь, можна пояснити різним авторством у написанні розділів). Не вповні розкритими нам видалися розділи про розвиток незалежної України у сучасний період. Нічого не сказано про отруєння президента В. Ющенка, державотворчу діяльність П. Порошенка, тогочасну наріжну тріаду «армія, мова, віра», мало відомостей про Крим і гібридну війну. Не засвідчено роль

Росії в українських конфліктах, яка була величезною і, врешті, завершилася повномасштабною війною.

У кінці книги вміщено розділ «Хронологія з коротким викладом подій», що нам видається потрібним і доцільним, адже матеріал у книзі доволі розлогий і різномірний. У кінці вміщено дві карти: «Київська Русь та її регіони під владою монгольських завойовників» та «Сучасна Україна».

Рецензоване угорськомовне видання з історії України є фаховим, сучасним, незаперечною є його злободенність, потрібність, надто в сучасний період непростих політичних стосунків між Україною та Угорщиною.

Рецензія надійшла до редколегії 19.03.2023

Рецензія прийнята до друку 21.03.2023